

13. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насилницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

14. Рейнгольд А. В. Концептуальні підходи до побудови криміналістичної характеристики шахрайства в інтернет-комерції. *Юридична наука*. 2019. № 6. Том 2. С. 73–77.

15. Рейнгольд А. В. Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2023. 20 с.

16. Чучко С. В. Способи вчинення шахрайства, пов'язаного із придбанням товарів через мережу Інтернет. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. 2019. № 6 (volume 3). С. 234–238.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.33>

ТИТОР Д.П.

**ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ
УПОВНОВАЖЕНИМИ ОСОБАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА
У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АБО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ**

**FORENSIC PREVENTION TOOLS USED BY AUTHORIZED PERSONS DURING
THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF VOLUNTEERING
AND CHARITABLE ACTIVITIES OR HUMANITARIAN AID**

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. У науковій статті зазначається, що обов'язковою складовою досудового розслідування є виявлення слідчим не лише фактів кримінального правопорушення, а й причин та умов, що його зумовили, оскільки це є необхідною умовою для всебічного дослідження кримінального провадження. Системний підхід до усунення причин та умов злочинності, що реалізується через комплекс заходів, лежить в основі профілактики кримінальних правопорушень. Проте, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні. Проаналізовано думки вчених з приводу поняття, предмету криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень. Окреслено предмет криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги, визначено об'єкти і суб'єкти криміналістичної профілактики. Розроблено методи й прийоми виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до профілактики, включаючи не лише безпосередні дії слідчого, але й експертну оцінку, інформаційно-виховну роботу та захист потенційних жертв. Окреслено основні напрями криміналістичної діяльності щодо запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що заходи профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги можуть здійснюватися різноманітними суб'єктами за різними напрямками, що

найбільш ефективно сприятимуть виявленню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, та впливатимуть на рівень запобігання ним. Для запобігання таким проявам слід удосконалити правила і процедури здійснення благодійної допомоги в Україні з урахуванням міжнародних норм та кращої світової практики.

Ключові слова: шахрайство, профілактика, волонтерство, гуманітарна діяльність, профілактична діяльність, розслідування, причини і умови, кримінальне правопорушення, профілактичні заходи.

The purpose of the article is the study and analysis of scientific literature on forensic prevention, based on which the definition and disclosure of the components of forensic prevention of fraud in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid. The article states that a mandatory component of the pre-trial investigation is the discovery by the investigator not only of the facts of the criminal offense, but also the reasons and conditions that led to it, as this is a necessary condition for a comprehensive investigation of the criminal proceedings. A systematic approach to eliminating the causes and conditions of crime, which is implemented through a set of measures, is the basis of the prevention of criminal offenses. However, there are still ongoing discussions about the substantive parts of preventive activities in the forensic sense. The opinions of scientists regarding the concept and subject of forensic prevention of criminal offenses are analyzed. The subject of forensic fraud prevention in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid is outlined, objects and subjects of forensic prevention are defined. Methods and techniques for identifying the causes and conditions that contribute to committing acts in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid have been developed. The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to prevention, including not only the direct actions of the investigator, but also expert assessment, informational and educational work, and protection of potential victims. The main areas of criminalistic activity regarding the prevention of investigated criminal offenses are outlined. It was concluded that fraud prevention measures in the field of volunteer and charitable activities or humanitarian aid can be carried out by various subjects in different directions, which will most effectively contribute to the identification of the causes and conditions of the commission of criminal offenses of this category, and will affect the level of their prevention. In order to prevent such manifestations, the rules and procedures for the implementation of charitable assistance in Ukraine should be improved, taking into account international norms and best global practices.

Key words: fraud, prevention, volunteering, humanitarian activity, preventive activity, investigation, causes and conditions, criminal offense, preventive measures.

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою досудового розслідування є виявлення слідчим не лише фактів кримінального правопорушення, а й причин та умов, що його зумовили, оскільки це є необхідною умовою для всебічного дослідження кримінального провадження. Системний підхід до усунення причин та умов злочинності, що реалізується через комплекс заходів, знаходиться в основі профілактики кримінальних правопорушень. Проте, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми криміналістичної профілактики неодноразово розглядалися у наукових працях А. Ф. Волобуєва, І. М. Даньшина, М. М. Єфімова, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, Н. В. Павлової, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, П. В. Цимбала та інших учених. Між тим, дотепер залишається низка дискусійних та невирішених питань, у тому числі й щодо профілактичних заходів, які застосовують уповноважені службові особи під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Метою статті є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги.

Основний зміст. Поширеною є думка, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання кримінальним правопорушенням не належить ні до кримінології, ні до будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходиться на перетині різних галузей знань. Втім, складовою частиною методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, на думку низки вчених, є методи з'ясування причин конкретного кримінального правопорушення та обрання заходів запобігання ним [1, с. 57].

Натомість, є певна розбіжність думок щодо профілактичних заходів, за допомогою яких здійснюється запобігання, припинення та з'ясування причин й умов, що сприяли учиненню кримінального правопорушення.

З цього приводу М. М. Сербін наголошує, що дослідження обставин кримінального провадження не є всебічним та повним, якщо не виявлені причини та умови вчинення злочину. Невжиття заходів щодо їх усунення може бути використано для учинення інших злочинів [2, с. 190].

Виокремлюючи причини та умови, що сприяють учиненню шахрайств, Г. В. Захарова виділяє:

- зниження рівня життя населення;
- надмірна довірливість й безпечність громадян;
- професійно-моральна деформація суб'єктів підприємницької діяльності та схильність їх до обману з метою отримання прибутків;
- недосконалість і нестабільність нормативно-правового забезпечення, наявність колізій у законодавстві;
- недостатній контроль з боку суб'єктів, які повинні здійснювати функції з контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності;
- корумпованість представників органів влади та управління, працівників правоохоронних органів і державних службовців;
- наявність у мережі Інтернет недостовірної інформації;
- неоднозначність правових позицій суду щодо шахрайства у різних сферах [3, с. 10].

Разом з тим, І. В. Моргачов серед таких причин у профілактичній діяльності щодо шахрайства виділяє наступні:

- юридична безкарність, як правило відповідні особи є нерезидентами країни та працюють із-за кордону дистанційно;
- наявність економічної спокуси, коли шахрайство є безкарним;
- наявність високотехнологічних та витончених схем шахрайства, які разом із використанням здобутків сучасної ІТ-індустрії дозволяють впевнити клієнта, що він сам винен;
- важкість для пересічного громадянина відрізнити добросовісного підприємця від шахрая;
- безкарність умисно брехливої реклами;
- недоступність, відсутність або дефіцит об'єктивної інформації щодо імовірності шахрайства;
- відсутність державних та регіональних інституцій, які консультують, обмежують рекламу, блокують відповідні Інтернет-ресурси;
- з правової точки зору більшість спорів між клієнтами та підприємцями не мають кримінальної ознаки, а мають вирішуватися у судовому порядку як господарські справи;
- як правило ошукані не звертаються до правоохоронних органів, оскільки відповідні схеми є ідеально витонченими і високотехнологічними, що не дозволяє довести злочин та притягнути шахрая до кримінальної та адміністративної відповідальності. Отже відсутня об'єктивна повна статистика кількості ошуканих та загальні розміри шкоди для національного господарства [4, с. 76–77].

Розроблений підхід до досліджуваної проблематики свідчить про існування декількох напрямків криміналістичної профілактики, що здійснюються різними суб'єктами (слідчим, експертом, оперативним працівником тощо).

Зокрема, експертна профілактика полягає не лише у виявленні експертом на основі спеціальних знань обставин, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, а й у прогнозуванні виникнення можливих способів здійснення протизаконної діяльності у сучасних умовах та розробці заходів щодо покращення захисту об'єктів [5, с. 236].

У цьому розрізі деякі вчені вважають, що проблему експертної ініціативи пов'язано не лише з межами кримінального провадження, але ще й із тим, що праву експерта фактично не

відповідає нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт. Складається досить складна ситуація: ініціатива експерта може залишитися не реалізованою, а його висновки – не використаними. Найчастіше доводиться зустрічатися з такою ситуацією, коли за ініціативою експерта розробляються ті чи інші профілактичні рекомендації. Якщо вести мову про профілактичні заходи, що здійснюються безпосередньо слідчим, то шляхами їх реалізації є застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання особи, арешт майна, тримання під вартою), проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, допиту та інших), а також тактичних операцій. Так, застосування слідчим запобіжних заходів спрямоване не тільки на забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків, а й на запобігання спробам підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється. Крім того, саме під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий може виявити обставини криміногенного характеру, які вже попередньо зафіксовані у документах (актах ревізій, висновках експертів, довідках, поясненнях та показаннях інших осіб, тощо) [6, с. 323; 7; 8].

Цікавою є думка А. Ф. Волобуєва, який пропонує здійснювати профілактичну діяльність під час вивчення особи підозрюваного. Зокрема, причини конкретного злочину – це ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. В основі злочинної мотивації як суб'єктивного психофізіологічного процесу знаходяться певні людські вади: корисливість, правовий нігілізм, егоїзм, кар'єризм, жорстокість, негативні психологічні особливості тощо. Це повністю суб'єктивна сфера, пов'язана з особливостями конкретної людини. Формування особистості злочинця – складний процес, який ще недостатньо вивчений в кримінології і викликає спори, але можна з впевненістю стверджувати, що в ньому переплітаються і взаємодіють біологічне і соціальне. Структура будь-якої особистості, в тому числі і злочинця, складається поступово в процесі взаємодії між зовнішнім середовищем і психічною організацією індивіда. Тому встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи підозрюваного, визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Зібрані відомості про особу підозрюваного повинні знайти відбиття у матеріалах кримінального провадження, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду і міри покарання. При цьому, обставини криміногенного характеру можуть бути встановлені на різних етапах допиту [9, с. 341].

З приводу профілактичної діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій надала розгорнутий аналіз Г. В. Захарова. Так, слід погодитися із вченою, що, проводячи слідчі (розшукові) дії, слідчий може отримати інформацію щодо:

- обстановки, в якій діяли шахраї (чи здійснювалося штучне створення умов, які полегшили вчинення шахрайства, чи обстановка не була змінена);
- способів та засобів вчинення шахрайства;
- осіб, які вчинили шахрайство їх мотивації, ролі кожного зі співучасників;
- наявності інших епізодів шахрайської діяльності у сфері туризму, або нових злочинів, які готуються для реалізації;
- осіб, які виступали свідками вчиненого шахрайства та їх поведінка під час та після вчинення шахрайства (чи були спроби зупинити дії шахраїв; чи намагалися вони повідомити до правоохоронних органів; чи має місце співпраця зі слідчим в межах розпочатого розслідування тощо);
- ролі потерпілого та особливостей його віктимної поведінки до, на момент, та після вчинення шахрайства тощо [3].

Серед заходів криміналістичної профілактики під час розслідування шахрайства необхідно згадати про загально соціальне запобігання. Так, на думку окремих авторів, це позитивний вплив, цілеспрямована реалізація продуманої соціальної політики, яка здійснюється не лише і не стільки з метою безпосереднього попередження економічної злочинності. Вона спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загально-соціальне запобігання економічній злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує вплив соціальних суперечностей, нейтралізує криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю за дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад тощо.

Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо [10, с. 85].

Зважаючи на широкий спектр способів вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, вчиненого через мережу Інтернет, слушною є пропозиція В. С. Березняка, який зауважує, що існує необхідність у розширенні превентивних заходів для захисту і охорони користувачів мережі від протиправних посягань. Пріоритетним напрямом роботи у попередженні шахрайства залишається захист конфіденційних даних, адже через отримання доступу до конфіденційної інформації реалізується значна кількість шахрайських схем. Переважна більшість юридичних осіб вживають заходів для захисту таких даних, однак фізичні особи, через відсутність відповідних технічних можливостей, у переважній більшості не можуть це зробити і в подальшому потерпають від протиправних дій шахраїв.

На думку вченого, необхідно звернути увагу відповідних суб'єктів, зокрема, спеціально уповноважених підрозділів у сфері протидії вчинення кіберзлочинів на створення механізмів, що захищали б конфіденційні дані громадян від їх використання шахраями для вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки не завжди просвітницька робота є ефективною через невисокий рівень розуміння громадянами принципів функціонування інформаційного простору [11, с. 191].

Не слід залишати без уваги й профілактичні заходи інформаційного-виховного і віктимологічного характеру, зокрема:

- інформування населення про появу нових випадків шахрайства, або тих що вчиняються з використанням засобів електронних комунікацій, у певних місцях, у певний час і певними категоріями осіб;

- роз'яснення населенню способів захисту від шахрайства;

- інформування громадян, підприємців і керівників фірм, підприємств про необхідність звертатися до правоохоронних органів при вчиненні відносно них шахрайства;

- проведення бесід з населенням, особливо з молоддю, про наслідки аморального, протиправного способу життя, вчинення кримінальних правопорушень, а також роз'яснення правової культури використання інноваційних технологій;

- попередження становлення на злочинний шлях осіб, схильних до вчинення шахрайства [12, с. 96].

У профілактичних цілях повинна взагалі змінитися риторика держави щодо підходів до гуманітарної допомоги – гуманітарна допомога не повинна «сприймається як благо». Гуманітарна допомога повинна розглядатися як крайня необхідність для забезпечення базових потреб постраждалого населення. Надання допомоги повинно базуватися на ґрунтовній оцінці потреб жертв лих та наявних місцевих можливостей для задоволення таких потреб. З метою упередження зловживань наданими пільгами з оподаткування гуманітарної допомоги за доцільне визначити вичерпний перелік товарів (робіт, послуг), які можуть бути визнанні гуманітарною допомогою. Одним із інструментів запобігання ввезення комерційного товару під виглядом гуманітарної допомоги може стати нормативне обмеження переліку товарів, які не можуть бути визнаними гуманітарною допомогою – т.з. «червоний список» (предмети розкоші та інше) [13, с. 8].

Висновки. Отже, заходи профілактики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги можуть здійснюватися різноманітними суб'єктами за різними напрямками, що найбільш ефективно сприятимуть виявленню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень даної категорії, та впливатимуть на рівень запобігання ним. Для запобігання таким проявам слід удосконалити правила і процедури здійснення благодійної допомоги в Україні з урахуванням міжнародних норм та кращої світової практики.

Список використаних джерел:

1. Янковий М.О. Криміналістична профілактика як складова слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 55–59.

2. Сербін М. М. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених засудженими в установах виконання покарань. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи в умовах євроінтеграції*: матеріали укр.-польськ. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 189–190.

3. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2021. 20 с.
4. Моргачов І. В. Протидія шахрайству на регіональних фінансових ринках. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 75–78.
5. Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233.
6. Коба В. Б. Засоби криміналістичної профілактики, що застосовуються уповноваженими особами при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 291–295.
7. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: монографія. Харків, 2020. 392 с.
8. Томін С. В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 319–331.
9. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. на здоб. наук. ст. д.ю.н. за спец. 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2001. 446 с.
10. Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2008. 292 с.
11. Березняк В. С. Запобігання шахрайству в Інтернеті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 190–196.
12. Лефтеров Л. В. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом застосування засобів електронних комунікацій. *Публічно-правовий дискурс у контексті глобалізації*. 2019. № 1 (15). С. 89–101.
13. Проблемні питання у сфері здійснення гуманітарної допомоги в Україні: аналітичний звіт. URL:https://www.rpk.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/TAC_HumAid_consolidated_fin-vidredagovano.pdf